

Tim za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje

STRATEŠKI PRAVCI RAZVOJA OBRAZOVANJA ODRASLIH

Beograd, decembar, 2001. godine

STRATEŠKI PRAVCI RAZVOJA OBRAZOVANJA ODRASLIH

Komisija za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje

1. **Prof. dr Snežana Medić,** Filozofski fakultet u Beogradu - Katedra za andragogiju - **predsednik Komisije**
2. **Prof. dr Miomir Despotović,** Filozofski fakultet u Beogradu - Katedra za andragogiju
3. **Mr Katarina Popović,** Filozofski fakultet u Beogradu - Katedra za andragogiju
4. **Blažo Perović,** Otvoreni univerzitet u Subotici
5. **Ljiljana Marković,** Republički zavod za tržište rada, Beograd
6. **Mr Violeta Orlović,** Republički zavod za zaštitu prirode Srbije
7. **Mr Milovan Milović,** Osnovna škola za obrazovanje odraslih "Braća Stamenković", Beograd
8. **Mirjana Milanović,** Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije - **sekretar Komisije**

Stručni konsultant: **Prof. dr Dušan M. Savićević**

Eksperti iz oblasti obrazovanja odraslih u drugim komisijama:

1. **Prof. dr Miomir Despotović** Komisija za obuhvat i prohodnost
Filozofski fakultet u Beogradu -
Katedra za andragogiju
2. **Mr Katarina Popović** Komisija za reformu stručnog obrazovanja
Filozofski fakultet u Beogradu -
Katedra za andragogiju
3. **Mr Aleksandra Pejatović** Komisija za obrazovanje manjina
Filozofski fakultet u Beogradu -
Katedra za andragogiju
4. **Mr Kristinka Ovesni** Komisija za obrazovanje i usavršavanje nastavnika
Filozofski fakultet u Beogradu -
Katedra za andragogiju

SADRŽAJ

• Rezime	5
• Strateški pravci razvoja obrazovanja odraslih	6
• Osnovna pojmovna određenja	13
• Analiza stanja, glavni problemi u obrazovanju odraslih i mere za njihovo prevazilaženje	14
I Opšti problemi	14
1. Negativna politika prema obrazovanju odraslih	14
2. Restriktivna finansijska politika	16
3. Odsustvo zakonske regulative i standarda	17
4. Nezastupljenost obrazovanja odraslih u strukturi državne administracije	18
5. Razoren sistem institucija za obrazovanje odraslih	18
6. Problem kadrova u obrazovanju odraslih	19
7. Odsustvo sistemskog praćenja područja obrazovanja odraslih	20
II Posebni problemi	22
1. Problemi obrazovanja odraslih u formalnom sistemu obrazovanja	22
1.1. Osnovno obrazovanje odraslih	22
1.2. Srednje obrazovanje	23
1.3. Više i visoko obrazovanje	24
2. Problemi stručnog obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja odraslih	24
3. Problemi obrazovanja odraslih u neformalnom sistemu obrazovanja	26
• Tabela pregled konkretnih aktivnosti	28

REZIME

Osnovna namena ovog dokumenta je da definiše ciljeve i pravce razvoja obrazovanja odraslih koje država, institucije i drugi akteri sistema obrazovanja odraslih treba da uspostave, uvažavaju i finansiraju. Pravci razvoja obrazovanja odraslih određeni su na osnovu stanja u oblasti obrazovanja u našoj zemlji i obrazovanja odraslih posebno, sagledavanja funkcije i moći obrazovanja u podržavanju socijalne i ekonomske reforme i razvoja, uz uvažavanje iskustava u oblasti obrazovanja odraslih u zemljama u tranziciji i razvijenim evropskim zemljama. Posebno su uzeta u obzir međunarodna dokumenta, standardi i principi, čije uvažavanje jeste osnovni put integracije zemlje u međunarodnu zajednicu.

U ovom dokumentu izvršena je analiza stanja i osnovnih poroblema u obrazovanju odraslih, razmotrene posledice prouzrokovane ovakvim stanjem i predložene osnovne mere za njihovo otklanjanje i reformu obrazovanja odraslih, čime je dat okvir za definisanje i vođenje osmišljene politike obrazovanja, a posebno politike obrazovanja odraslih u Srbiji.

Pristup predloženim promenama definisan je u formi razvojnih programa i projekata, kratkoročno i srednjoročno planiranih, koji podrazumevaju finansiranje iz domaćih i stranih izvora. U dokumentu su predložene dve vrste mera: one koje zahtevaju širu društvenu podršku i one koje se mogu realizovati kao stručni andragoški projekti. Ove druge mere su navedene i u tabelarnom pregledu.

Strategija predložena u ovom dokumentu zahteva dalje razrade i iniciranje početne implementacije strateških opredeljenja, pa se predlaže dalji nastavak rada Komisije za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje na tim zadacima u 2002. godini.

Radi potpunijeg razumevanja predloženih mera, pored osnovnog teksta, data su i dva priloga komparativnih pregleda zakonskog regulisanja obrazovanja odraslih i statusa obrazovanja odraslih u međunarodnim dokumentima.

STRATEŠKI PRAVCI RAZVOJA OBRAZOVANJA ODRASLIH

Obrazovanje odraslih posmatra se danas kao uslov opstanka i razvoja modernih društva. U uslovima brzih demografskih, socijalno-političkih, ekonomskih i naučno-tehnoloških promena njegov značaj izuzetno je porastao. On ima vitalnu ulogu u ekonomskom razvoju savremenih društva i otvaranju stvarnog prostora za delotvorno učešće građana u rešavanju različitih društvenih, profesionalnih, porodičnih i individualnih problema. Sticanja i upotreba znanja, posebno u odraslom dobu, postali su ključ za rešavanje najznačajnijih društvenih i individualnih problema kao što su:

- unapređenje međuljudskih i međuetničkih odnosa,
- unapređenje ljudskih prava i građanskih sloboda,
- zaštita životne sredine,
- zaštita i unapređenje zdravlja,
- ishrana stanovništva,
- briga za roditeljstvo i porodicu,
- emancipacija žena,
- zaštita i emancipacija hendikepiranih, marginalnih i ugroženih grupa,
- zapošljavanje stanovništva,
- ekonomski rast,
- unapređenje produktivnosti i ekonomske efikasnosti,
- postizanje ličnog identiteta i pronalaženje smisla života.

To je bio jedan od razloga što je samo tokom posledne decenije kroz seriju međunarodnih konferencija skretana pažnja na obrazovanje, pa i obrazovanje odraslih posebno, kao na osnovni razvojni resurs, uslov i strategiju rešavanja ključnih nacionalnih i međunarodnih problema: Svetska konferencija o obrazovanju za sve - U susret trećem milenijumu (Jomtien, Tailand, 1990), Konferencija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima (Rio de Žaneiro, 1992), Svetska konferencija o ljudskim pravima (Beč, 1993), Međunarodna konferencija o stanovništvu i razvoju (Kairo, 1994), Svetski samit za društveni razvoj (Kopenhagen, 1995), Konferencija Ujedinjenih nacija o ljudskim naseljima Habitat II (Instambul, 1996), Svetski samit o hrani (Rim, 1996) i sl.

Tokom niza godina intenzivne međunarodne saradnje savremena demokratska društva postigla su visok stepen saglasnosti oko ključnih ciljeva i principa koji se tiču obrazovanja, njegove uloge u individualnom i društvenom razvoju, kao i puteva i načina realizacije tih ciljeva. Obrazovanje odraslih je jedna od tema koja spada među one kojima se međunarodne organizacije intenzivno bave i koje su već decenijama stalni predmet brige UNESCO-a, Evropskog saveta, Svetske banke, OECD-a i mnogih drugih značajnih organizacija, institucija i fondacija. Ekonomske promene, brz tehnološki razvoj, potreba demokratizacije polarizovanog i neravnomerno razvijenog sveta, problemi političkog, socijalnog i privrednog karaktera, uslovili su da obrazovanje odraslih i permanentno obrazovanje postanu jedna od najaktuelnijih tema, jer se upravo obrazovanje odraslih vidi kao osnovni način njihovog rešavanja.

Poslednjih godina je publikovan veliki broj dokumenata u kojima su formulisani bazični pojmovi, stavovi, principi i shvatanja o obrazovanju i učenju odraslih, a koji su postali opšteprihvaćeni. Značenje i značaj obrazovanja i učenja odraslih za individualni i društveni razvoj posebno su elaborirani kroz seriju UNESCO-ovih konferencija o obrazovanju odraslih: Elsinor, 1949, Montreal, 1960, Tokio, 1972, Pariz, 1985, Hamburg, 1997. g. I u okviru drugih međunarodnih organizacija i tela i njihovih

dokumenata nalaze se preporuke i smernice za razumevanje i razvoj obrazovanja odraslih, kao što su: Izveštaj međunarodne komisije o razvoju obrazovanja - "Učenje da se bude", 1972, "Preporuka o razvoju obrazovanja odraslih" (UNESCO, 1976), Međunarodna komisija za obrazovanje za XXI vek: "Učenje - skrivena riznica" (UNESCO, Pariz, 1996), Evropska komisija za obrazovanje i obuku: "Bela knjiga o obrazovanju i obuci" (Brisel, Luksemburg, 1995), Svetska konferencija OECD-a o obrazovanju odraslih: "Obrazovanje za sve", Pariz, 1996; Evropska komisija za obrazovanje: "Ka Evropi znanja", Brisel, 1997 i "Memorandum o doživotnom učenju", Berisel, 2000. g. Iako je reč o dokumentima različitih organizacija u njima je formulisana celovita i globalna filozofija i strategija obrazovanja uopšte, pa i obrazovanja odraslih posebno. Između ovih organizacija i tela, odnosno njihovih stavova, programskih zahteva i projekata postoji stalna komunikacija i značajan stepen kompatibilnosti. Stavovi i vrednosti za koje se oni zalažu i koje afirmišu implementiraju se u pozitivno pravo i nacionalne i regionalne politike obrazovanja pojedinih zemalja.

Smisao i funkciju obrazovanja u današnjim društvima možda su najbolje izrazili autori izveštaja Učenje - skrivena riznica (Learning - treasure within). U uvodnom delu tog dokumenta se ističe da "čovečanstvo u obrazovanju vidi nužni doprinos težnji da se dosegne ideal mira, slobode i socijalne pravde. Čim Komisija završi svoj rad, proglasiće svoje uverenje da obrazovanje treba da igra osnovnu ulogu u društvenom razvoju. Komisija obrazovanje ne smatra čudotvornim lekom ili magičnom formulom koja bi otvorila vrata svetu u kome će čovečanstvo ostvariti sve svojere ideale, nego ga posmatra kao jedno od glavnih sredstava koje za posledicu ima dublje i harmoničnije oblike ljudskog razvoja, čiji je cilj smanjenje siromštva, oslobođenje zajednice ugnjetavanja i ratova"¹. Ključni pojmovi u ovom dokumentu su doživotno obrazovanje i društvo koje uči. Doživotno obrazovanje se vidi kao obrazovanje koje ide mnogo dalje od podizanja nivoa obrazovanja, dopunskog obrazovanja, prekvalifikacije i sl. Obrazovanje se odnosi na sve građane i svima otvara mogućnosti za učenje, nudeći svima drugu ili treću šansu, zadovoljavajući njihovu želju za znanjem, želju da prevaziđu sami sebe, prodube i prošire svoje stručno obrazovanje.

Kada je u pitanju obrazovanje odraslih, silna potreba za opismenjavanjem i osnovnim obrazovanjem odraslih ne sme biti zaboravljena. "Za odrasle su osnovno obrazovanje, kao i programi za opismenjavanje privlačniji kada su povezani sa sticanjem praktičnih veština za zemljoradnju, zanate i druge oblike ekonomske delatnosti. Obrazovanje odraslih ima izvrsne mogućnosti da se bavi pitanjima životne sredine, zdravlja i obrazovanja za razumevanje raznolikih vrednosti kultura."² Kada je u pitanju srednje obrazovanje Komisija posebno apostrofira ulogu srednjih škola i konstatuje: "Gledanje na učenje kao na proces koji se nastavlja i traje kroz ceo život ukazuje na potrebu da ponovo razmotrimo kako sadržaje tako i organizaciju srednjeg obrazovanja... Istovremeno princip učenja u toku celog života treba da otvori šire mogućnosti samoostvarenja i obrazovanja nakon završenog osnovnog obrazovanja, omogućavajući, na primer, odraslama da se vrate u formalni školski sistem. Jasno je da se ozbiljno razmatranje srednjeg obrazovanja ne može odvojiti od razmišljanja o obrazovnim mogućnostima koje se pružaju odraslama".³

Bela knjiga Evropske unije je napisana s ciljem da obezbedi vodeće smernice za aktivnosti u području obrazovanja i obuke. U njoj je afirmisan jedan od ključnih principa moderne Evrope - kompatibilnost između socijalne integracije, zapošljavanja i ličnog razvoja svakog pojedinca. Obrazovanje treba da učestvuje u obezbeđivanju takve

¹ Delors, J., at all, Learning - treasure within, UNESCO, Paris, 1996, str.13.

² Ibidem, str.122.

³ Ibidem, str.125.

kompatibilnosti i da vodi ka izgradnji društva koje uči. U Beloj knjizi se, naime, ukazuje na činjenicu da naponi evropskih zemalja u cilju zaustavljanja rasta nezaposlenosti nisu imali zadovoljavajućih efekata i da obrazovanje i obuku treba posmatrati kao poslednji u nizu sredstva za rešavanje problema zapošljavanja. Razvoj, kompetitivnost i zaposlenje istaknuti su kao glavni ciljevi a investiranje u znanje kao osnova za podsticaj za zapošljavanje, kompetitivnost i društvenu koheziju. Glavni pravci aktivnosti na nivou Evrope podrazumevaju:

- podsticanje sticanja novih znanja,
- približavanje škole i sveta rada,
- borba protiv isključenja (second chance),
- poznavanje tri evropska jezika,
- ravnopravno tretiranje investicionog i kapitala za obrazovanje.

I ministri obrazovanja zemalja OECD-a su (Lifelong learning for all, Pariz, 1996⁴) prihvatili doživotno obrazovanje kao rukovodeći princip političke strategije koja će biti direktan odgovor na potrebe unapređenja kapaciteta pojedinaca, porodica, radnih mesta i zajednica da se neprestano adaptiraju i obnavljaju. Realizacija doživotnog obrazovanja, od predškolskog obrazovanja do aktivnog učenja starih je važan faktor obezbeđivanja zaposlenosti, ekonomskog razvoja, demokratije i socijalne solidarnosti. Pod doživotnim obrazovanjem podrazumeva se nastavak učenja kroz ceo život, što je potpuno suprotno tradicionalnom nastojanju da se obrazovanje završi sa šesnaestom, osamnaestom ili dvadesetprvom godinom života. Učenje nije povezano samo sa formalnim obrazovanjem. Ljudi uče ne samo u školama nego i neformalno na radnim mestima i u različitim socijalnim situacijama. Doživotno obrazovanje za sve je mnogo više od pružanja druge ili treće šanse odraslima da steknu obrazovanje. Ono podrazumeva individualni i socijalni razvoj svih vrsta i u svim situacijama - formalno u redovnim školama i školama za odrasle, a neformalno u porodici, na radnom mestu i u zajednici. Pri realizaciji doživotnog obrazovanja naglašava se odgovornost svih partnera za njegovu uspešnost: onih koji uče, bez obzira na kojoj starosnoj kategoriji pripadaju, roditelja, nastavnika, poslodavaca, sindikata, dobrotvornih i privatnih organizacija i različitih javnih institucija. Imajući to u vidu ministri pozivaju OECD:

- da proceni alternativne vizije "škole budućnosti";
- da oceni i prouči nove forme učenja koje odgovaraju odraslima, bez obzira na to da li su zaposleni, nezaposleni ili penzionisani;
- da u državama članicama OECD-a prati napredovanje realizacije doživotnog obrazovanja za sve, uključujući i obrazovanje na radnom mestu i u institucijama koje se specijalizuju za obrazovanje odraslih;
- da utvrde efekte većih investicija u doživotno obrazovanje, njegove uticaje na obrazovnu politiku i težnju da se stvori "društvo koje uči", kako bi razmera tih investicija bila adekvatna njihovim efektima;
- da produbi svoje analize o tome kako da se mobilišu investicije svih partnera u obrazovanju, kako da se finansijeri obrazovanja podstaknu na postizanje većeg efekta u odnosu na materijalno opterećenje, i na poboljšanje kvaliteta njihove aktivnosti, posebno s obzirom na aktivnu politiku tržišta rada.

Na zasedanju Evropskog veća u Lisabonu 2000. donet je Memorandum o doživotnom učenju⁵ koji potvrđuje da je Evropa ušla u "vreme znanja" sa svim onim posledicama koje ta činjenica ima na kulturni, ekonomski i društveni život. Evropsko veće je takođe zaključilo da je unapređenje doživotnog učenja nužno za uspešnu tranziciju ka društvu i ekonomiji utemeljenim na znanju. Doživotno učenje mora postati

⁴ Lifelong learning for all, OECD, Paris, 1996.

⁵ Memorandum on lifelong learning, European comision, Paris, 1996.

vodeće načelo celokupne organizacije obrazovanja i sticanja znanja i glavni način za razvoj građanstva, društvene povezanosti i zapošljavanja. Oživotvorenje doživotnog učenja smatra se najsigurnijim putem:

- u izgradnji društva koje nudi jednake mogućnosti pristupu kvalitetnom obrazovanju svim građanima tokom čitavog života,
- u prilagođavanju načina sticanja obrazovanja, kao i načina organizacije radnog vremena tako da ljudi mogu učestvovati u trajnom procesu obrazovanja tokom celog života,
- u postizanju višeg ukupnog nivoa obrazovanja i kvalifikacije u svim sektorima, u osiguravanju visokokvalitetnog obrazovanja i usavršavanja i istovremeno u osiguravanju da znanje i sposobnosti ljudi budu u skladu sa promenama zahteva na poslu, organizacijom radnog mesta, metodama rada i sl.,
- u podsticanju i pripremanju ljudi za aktivno sudelovanje u svim područjima javnog života, posebno u društvenom i političkom životu, uključujući i vođenje politike na evropskom nivou.

Memorandum afirmiše šest osnovnih stavova za primenu doživotnog učenja u praksi:

- garantovanje potpunog i stalnog pristupa učenju s ciljem sticanja i obnavljanja veština neophodnih za učestvovanje u društvu koje se zasniva na znanju;
- vidljiv porast ulaganja u ljudske resurse;
- razvijanje efikasnih metoda učenja i poučavanja i uslova za postizanje kontinuiteta u doživotnom (*life-long*) i opštem (*life-wide*) učenju;
- poboljšanje načina razumevanja i vrednovanja učestvovanja u procesu obrazovanja, što se posebno odnosi na neformalno i informalno obrazovanje;
- osiguravanje jednostavnog pristupa kvalitetnim informacijama i savetima vezanim za sticanje obrazovanja tokom čitavog života;
- osiguravanje mogućnosti doživotnog učenja što bliže građanima (u njihovim mestima življenja).

Da je obrazovanje odraslih postalo ključ za rešavanje najznačajnijih problema današnjice, najbolje svedoči poslednja, odnosno Peta UNESCO-va međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih u čijem su radu i pripremi učestvovala (što ranije nije bio slučaj) ključne međunarodne organizacije i agencije, što govori da je obrazovanje odraslih postalo realan interes i potreba savremenog sveta. Reč je o sledećim organizacijama: Program za razvoj UN, Fond za razvoj UN, Fond za stanovništvo UN, Visoki komesarijat za izbeglice, Dečiji fond (UNICEF), Organizacija za ishranu i poljoprivredu (FAO), Međunarodna organizacija rada (ILO), Svetska zdravstvena organizacija (WHO), Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Evropska unija, Savet Evrope. Na Petoj međunarodnoj konferenciji o obrazovanju odraslih, gde je od 150 učesnika bilo 50 ministara obrazovanja, usvojena su dva osnovna dokumenta: Deklaracija o učenju odraslih i Podsetnik za budućnost.⁶ U Deklaraciji se izražava uverenje da će jedino humanistički usmeren razvoj i participativno društvo dovesti do prihvatljivog i pravičnog razvoja. Da bi čovečanstvo opstalo, neophodna je participacija zasnovana na informisanosti. Na taj način obrazovanje odraslih postaje više od prava. Ono je ključ za XXI vek, "ono je i posledica

⁶ Peta međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih, Hamburška deklaracija o učenju odraslih, Program rada za budućnost, Andragoške studije, Vol.5, br.2, str.181.

aktivnog građanstva, ali i uslov za potpunu participaciju u društvu. Ono je snažan koncept za negovanje ekološki prihvatljivog razvoja, za unapređenje demokratije, pravde, jednakosti polova, naučnog, društvenog i ekonomskog razvoja, i za izgradnju sveta u kome su nasilni sukobi zamenjeni dijalogom i kulturom pravednog mira. Obrazovanje odraslih isto tako može da oblikuje identitet i da pruži značaj životu.

Podsetnik, odnosno program za budućnost detaljno razlaže mere za realizaciju stavova o učenju odraslih koje predviđa Dekleracija o učenju. Podsetnik poziva na formiranje lokalne zajednice koja je pogodna za učenje odraslih, unapređenje uslova učenja odraslih (usvajanje zakona i politike koji omogućuju dostupnost obrazovanju, otvaranje škola svih nivoa prema odraslim učesnicima); eliminisanje barijera između formalnog i neformalnog obrazovanja, obezbeđivanje sveopšteg prava na pismenost i osnovno obrazovanje, povezivanje pismenosti sa društvenim i ekonomskim razvojem, povezivanje učenja odraslih sa svetom rada, odnosom prema okolini i zdravlju stanovništva, porodičnim životom informacionim tehnologijama, poboljšanjem finansiranja odraslih (izdvajanje 6% društvenog proizvoda za obrazovanje i ravnopravno učešće obrazovanja odraslih u raspodeli tih sredstava).

Na svim pomenutim konferencijama i u međunarodnim dokumentima obrazovanje i učenje odraslih se posmatra kao vitalni element i strategija socijalno-ekonomskog i individualnog razvoja. Obrazovanje i učenje odraslih je ključ za razumevanje savremenog sveta i rešavanje njegovih najznačajnijih problema. Promene koje se dešavaju u savremenom svetu utiču na očekivanje da će svaki pojedinac sticati i obnavljati svoja znanja tokom celog života. U srcu ove transformacije, kako se ističe u Hamburškoj deklaraciji je nova uloga države i udruženja posvećenih učenju odraslih unutar civilizovanog društva. Ali u društvima koja se zasnivaju na znanju, obrazovanje i učenje odraslih nije samo interes države, pojedinca ili nekih posebnih društvenih grupa. Ono je uvek partnerska delatnost koja se realizuje kroz formalno, neformalno i informalno obrazovanje i učenje u međuspletu interesa i odgovornosti države, privrede i civilnog sektora, odnosno različitih činilaca kao što su:

- različite vladine organizacije i agencije,
- različite nevladine organizacije,
- privredna preduzeća,
- profesionalne asocijacije,
- naučnoistraživačke institucije
- privatni sektor,
- porodica i pojedinci.

Savremene države, međutim, shodno svojoj poziciji "jednog od partnera" u obrazovanju odraslih ipak ostaju suštinsko sredstvo za obezbeđenje prava na obrazovanje svih, posebno najranjivijih društvenih grupa. Najznačajnija funkcija države nije, međutim, finansiranje obrazovanja odraslih, mada država vrlo jasno definiše svoj interes u obrazovanju odraslih i finansira ga, već kreiranje uslova za njegov razvoj (adekvatna politika, posebno poreska, zakonska regulativa, utvrđivanje normi i standarda koji važe u oblasti obrazovanja odraslih i njihova kontrola i unapređenje).

Za zemlje u tranziciji ovi stavovi imaju poseban značaj. One imaju imperativ brzog prevladavanja brojnih ekonomskih, političkih i socijalnih problema i uspešnog uključanja u svetske integrativne tokove. Obrazovanje odraslih se, po postojećem iskustvu mnogih zemalja i po preporukama značajnih međunarodnih organizacija, vidi kao jedan od glavnih načina postizanja ovih ciljeva. Odrasli čine najveći deo populacije (u našoj zemlji oko 70%), i postoji snažan društveni interes da se on intenzivno uključi u proces promena, a ne da se čeka na rezultate mera učinjenih u oblasti obrazovanja dece i omladine. U periodu tranzicije obrazovanje odraslih mora predstavljati jedan od

najznačajnijih nacionalnih projekata, posebno zbog činjenice da Jugoslavija, odnosno Srbija ima prilično nepovoljnu obrazovnu strukturu odraslog stanovništva.

Tabela 1 Stanovništvo prema školskoj spremi po popisima⁷

	1981.	1991.
Bez školske spreme	13,7	9,5
1-3 razreda osnovne škole	3,6	2,9
4-7 razreda osnovne škole	26,8	20,5
Osnovo obrazovanje	24,2	25,2

Prema popisu iz 1981. godine 68,3% stanovništva imalo je osam ili manje godina školovanja. Prema popisu iz 1991. godine skoro 33% stanovništva Jugoslavije starijeg od 15 godina ne poseduje potpuno osnovno obrazovanje dok se blizu 60% stanovništva nalazi na osnovnom obrazovnom minimumu ili ispod njega.⁸ Prema podacima iz 1993. godine skoro četvrtina zaposlenih pripada kategoriji nekvalifikovanih i polukvalifikovanih, dok se na srednjem nivou obrazovanja nalazi skoro 60% zaposlenih.⁹ Prema podacima za 2001. godinu, od ukupnog broja nezaposlenih skoro 40% su nekvalifikovani i polukvalifikovani¹⁰.

Uzimajući u obzir međunarodno iskustvo, specifičnost dinamike razvoja i reformi u našoj zemlji, kao **polazne osnove** za izradu ovog dokumenta uzeti su:

- ključni međunarodni dokumenti iz oblasti obrazovanja i učenja odraslih,
- analiza stanja i uslova u obrazovanju odraslih, ali i u drugim relevantnim područjima,
- ciljevi Vlade Republike Srbije:
 - ekonomski razvoj
 - demokratizacija društva
 - integracija u međunarodnu zajednicu.

Osnovni principi i stavovi od kojih se pošlo u analizi i kreiranju predloženih promena u ovom dokumentu su:

- obrazovanje odraslih je fundamentalno ljudsko pravo i osnova za ostvarivanje svih drugih ličnih i socijalnih prava, obrazovanje nije generacijska pojava i monopol mladosti - jednak pristup obrazovanju za sve,
- obrazovanje i učenje su doživotan (lifelong learning) i «sveživotan» (lifewide learning) proces;
- obrazovanje dece i obrazovanje odraslih imaju ravnopravan tretman;
- obrazovanje odraslih je ključni instrument socijalne transformacije društva;
- obrazovanje odraslih je ključna snaga demokratizacije i razvoja civilnog društva;

⁷ Statistički godišnjak Jugoslavije, SZS, Beograd, 1986, str. 119 i Statistički godišnjak Jugoslavije, SZS, Beograd, 1991, str. 124.

⁸ Statistički godišnjak Jugoslavije 1991, SZS, Beograd, 2000, str. 124.

⁹ Izvor: Zaposleni prema stepenu stručne spreme 1993, Statistički bilten, 2113, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1996. str. 21.

¹⁰ Podaci o stanju kretanja nezaposlenosti i zapošljavanju u Republici Srbiji za 2001. god. Izveštaj Republičkog zavoda za tržište rada, Beograd, 2001, str. 1.

- obrazovanje odraslih je osnovni element ekonomskog razvoja, mobilnosti radne snage i sredstvo integracije u međunarodne ekonomske tokove;
- obrazovanje odraslih je partnerska delatnost, koja se realizuje u saradnji države, sveta rada, pojedinca i drugih aktera.

Glavni **pravci razvoja** obrazovanja odraslih biće usmereni na ostvarenje koncepcije doživotnog i "sveživotnog" obrazovanja i na stvaranje uslova za napredovanje ka konceptu "društva koje uči", čime se podržavaju reformski zahvati i u drugim oblastima. Cilj je stvaranje pluralističkog, fleksibilnog i demokratskog sistema obrazovanja, koji će biti otvoren i prohodan za sve, bez obzir na uzrast, kreiranje većeg broja mogućnosti za učenje i sticanje znanja za sva područja života i rada (nove tehnologije i promene u svetu rada, profesionalni razvoj, razvoj demokratskih procesa i učešće u multikulturnom i multireligijskom okruženju, socijalna participacija i građanska kultura, podizanje kvaliteta života, očuvanje okoline, unapređenje porodičnog života, života u starosti, slobodnom vremenu itd.).

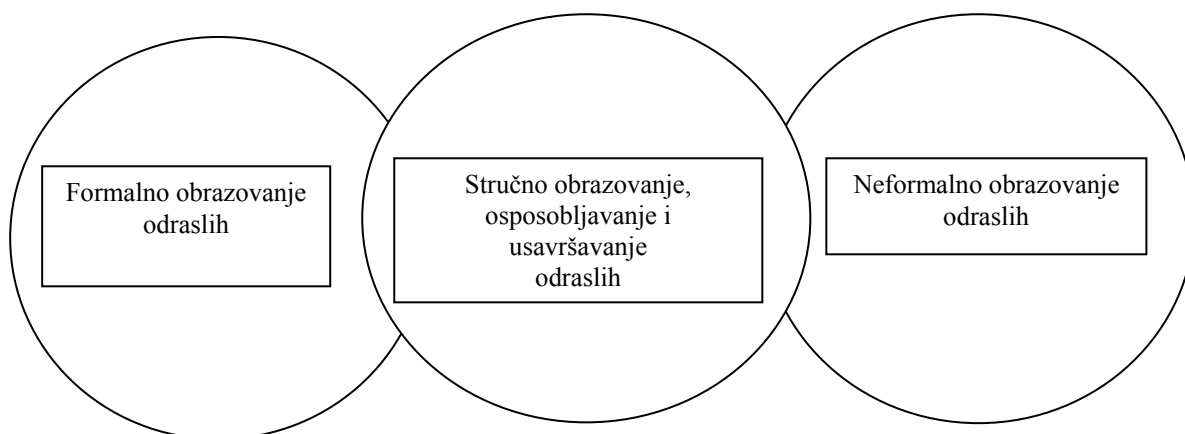
OSNOVNA POJMOVNA ODREĐENJA

U ovom dokumentu osnovne pojmovne kategorije su shvaćene na sledeći način:

Obrazovanje odraslih podrazumeva sve formalne i neformalne oblike obrazovanja koji su namenjeni starijima od 18 godina a koji nemaju status učenika, odnosno studenta.

U sistem obrazovanja odraslih mogu se uključiti i mladi stariji od 15 godina ako programi i oblici organizacije obrazovanja odraslih izlaze u susret zadovoljavanju njihovih obrazovnih potreba.

Obrazovanje odraslih se organizuje u tri osnovna domena: formalno obrazovanje odraslih, stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje odraslih i neformalno obrazovanje odraslih.

Formalno obrazovanje odraslih podrazumeva organizovan procesa obrazovanja koji vodi sticanju nacionalno priznatih kvalifikacija, diploma. Formalno obrazovanje odraslih ne znači deklarativnu mogućnost odraslih da se uključe u formalni sistem obrazovanja, već podrazumeva posebno organizovan proces obrazovanja koji je primeren potrebama i mogućnostima učenja odraslih.

Stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje podrazumeva sve nivoe i oblike osposobljavanja, usavršavanja, dokvalifikacije, prekvalifikacije, specijalizacije i profesionalnog kontinuiranog obrazovanja koji se stižu kako u formalnom tako i u neformalnom sistemu obrazovanja.

Neformalno obrazovanje podrazumeva sticanje znanja i veština koja su izvan programa formalnog sistema obrazovanja a koja vode razvoju ličnih, socijalnih i profesionalnih kompetencija. Odrednica da je neformalno obrazovanje obrazovanje izvan formalnih programa, znači da se radi o obrazovnim programima koji se mogu organizovati podjednako u:

- o institucijama formalnog obrazovanja,
- o obrazovnim institucijama i organizacijama izvan formalnog sistema,
- o institucijama i organizacije kojima obrazovanje nije primarna funkcija.

Neformalno obrazovanje se realizuje na područjima ličnog i socijalnog razvoja, unapređenja građanskih sloboda, međuljudskih i međuetničkih odnosa, aktivne socijalne participacije, zaštite i podrške marginalnim, hendikepiranim i ugroženim grupama, zaštite životne sredine, zaštite i unapređenje zdravlja, brige za roditeljstvo i porodicu, postizanje ličnog identiteta, kao i na području usavršavanja za rad, zanimanje i razvoj profesionalnih kompetencija.

ANALIZA STANJA, GLAVNI PROBLEMI U OBRAZOVANJU ODRASLIH I MERE ZA NJIHOVO PREVAZILAŽENJE

I OPŠTI PROBLEMI

Osnovni problem obrazovanja odraslih u Srbiji je njegova višestruka marginalizacija koja se manifestuje kao:

1. Negativna politika prema obrazovanju odraslih

Obrazovanje odraslih se ne tretira kao strateški važna komponenta ekonomskog i društvenog razvoja. U obrazovnoj politici, obrazovanje je izjednačeno sa školovanjem, na taj način država se odrekla sistemske brige i interesa za najveći deo obrazovanja odraslih, prepoznajući kao područje svog interesa jedino školu, odnosno formalno obrazovanje. Obrazovanje i učenje u odraslom dobu tretira se kao lični interes.

Posledice:

- reprodukovanje i uvećavanje nepovoljne obrazovne strukture stanovništva što otežava socijalni i ekonomski razvoj Srbije, odnosno njenu ekonomsku efikasnost i sposobnost učešća u međunarodnoj podeli rada,
- usmerenost na školu i mlade ima za posledicu ugrožavanje i njihovog prava na dalje obrazovanje i razvoj,
- tretiranje obrazovanja kao isključivo ličnog pitanja ne stavlja obrazovanje u funkciju rešavanja osnovnih društvenih problema:
 - nezaposlenosti i prestrukturiranja radne snage,
 - stvarne zaštite i emancipacije marginalnih i ugroženih grupa,
 - socijalne participacije i rešenja problema međuetničkih odnosa, realizacije građanskih sloboda i zaštite životne sredine.

Obrazovanje odraslih treba da se prepozna kao poseban društveni interes tako što će postati kako deo globalne razvojne politike, posebno ekonomske, tako i integralni deo obrazovne politike.

U planovima i projekcijama razvoja društva obrazovanje odraslih ne sme biti tretirano kao potrošnja, već kao instrument ekonomskog i socijalnog razvoja i kao takvo podržavano različitim merama (zakoni, finansiranje, mreža...).

Neophodno je da država ispita i definiše sadržaje i programe obrazovanja odraslih koji predstavljaju nacionalni interes i da ih kao takve podržava.

Celokupna reforma obrazovanja treba da:

- omogućiti otvorenost i dostupnost formalnog sistema obrazovanja i za odrasle,
- omogućiti razvoj i pruži podršku institucijama i organizacijama za obrazovanje odraslih.

Mere:

- Osnivanje Nacionalnog saveta ili Komisije za obrazovanje odraslih (tela kakva ima većina zemalja u tranziciji, npr. Slovenija Nacionalni savet za obrazovanje, Mađarska Institut za obrazovanje odraslih...) koji:
 - o donosi Nacionalni program za obrazovanje odraslih (definiše ciljeve i strategiju obrazovanja odraslih),
 - o određuje prioriteta područja obrazovanja odraslih koja su od nacionalnog interesa u datom momentu,
 - o definiše globalnu visinu javnih sredstava i programe koji se iz tih sredstava finansiraju (npr. osnovno obrazovanje, prvo zanimanje, druga šansa, prekvalifikacija, dokvalifikacija i sl.),
 - o podržava infrastrukturu u obrazovanju odraslih (istraživački, razvojni i savetodavni rad, formiranje informacionog sistema, publicistička i izdavačka delatnost, uvođenje standarda, međunarodna saradnja, osposobljavanje andragoških kadrova i sl.).
- Osnivanje Andragoškog centra kao javne ustanove sa sledećim funkcijama:
 - o razvoj i istraživanje obrazovanja i učenja odraslih,
 - o unapređenje kvaliteta u obrazovanju odraslih,
 - o saradnja sa Nacionalnim savetom i Ministarstvom prosvete u definisanju politike i strategije obrazovanja odraslih,
 - o predlaganje mera za sistematsko uređenje oblasti obrazovanja odraslih (preporuka, zakonskih i podzakonskih akata),
 - o rad na unapređenju i razvoju mreže institucija i organizacija za obrazovanje odraslih, koordinacija njihovog rada i zastupanje njihovih interesa,
 - o izrada standarda i normi za institucije, programe i nastavnike u obrazovanju odraslih (akreditacija i licenciranje),
 - o uspostavljanje i koordinacija međunarodne saradnje u oblasti obrazovanja odraslih,
 - o uspostavljanje baze podataka i vršenje sistematskog praćenja i evaluacije u obrazovanju odraslih,
 - o realizacija projekata od nacionalnog interesa, a za potrebe različitih državnih organa i službi.
- Izrada projekta kratkoročne i dugoročne strategije poboljšanja obrazovne strukture stanovništva.

2. Restriktivna finansijska politika

Budžetsko finansiranje obrazovanja odraslih je svedeno na ugrožavajući minimum i po sistem obrazovanja odraslih i po nacionalni interes u obrazovanju odraslih. Država vodi globalno restriktivnu i neselektivnu poresku politiku prema obrazovanju odraslih. Indikativno je da se oporezivanje ne primenjuje na formalno, već samo na neformalno obrazovanje (20%), čak i u slučajevima kada je reč o stranim donacijama i ulaganjima u obrazovanje, što je suprotno iskustvima Mađarske, Slovačke, Češke, Poljske, Slovenije, Hrvatske, u kojima su institucije za obrazovanje oslobođene fiskalnih opterećenja.

Posledice:

- o sistemom osnovnog obrazovanja odraslih obuhvaćeno je manje od 0,5% populacije bez osnovnog obrazovanja;
- o potpuno je ugušena druga šansa za obrazovanje, čime je stvoren svojevrsan sistem socijalne diskriminacije, u kome oni koji stvaraju dohodak i izdvajaju za obrazovanje nemaju mogućnost naknadnog korišćenja obrazovanja;
- o ugroženo je ostvarivanje strateških društvenih ciljeva i opredeljenja koja se realizuju putem obrazovanja (npr. povoljnija obrazovna struktura stanovništva, smanjenje nezaposlenosti, povećanje standarda i sl.);
- o došlo je do potpune preusmerenosti institucija za obrazovanje odraslih na komercijalne obrazovne programe, čime je znatno sužena realno potrebna ponuda u obrazovanju odraslih.

Strateški cilj je uspostavljanje stabilnog i društveno relevantnog sistema finansiranja obrazovanja odraslih. Relevantnost stabilnog sistema finansiranja pokazuje iskustvo zemalja u tranziciji, koje izdvajaju oko 0,1% bruto nacionalnog dohotka za obrazovanje odraslih.

Mere:

- uspostavljanje javnih fondova za finansiranje obrazovanja odraslih;
- definisanje kriterijuma za raspodelu sredstava iz javnih fondova; iz javnih fondova će se finansirati programi obrazovanja odraslih koji su definisani kao programi od nacionalnog interesa;
- finansiranje iz javnih fondova razvoja infrastrukturne delatnosti u obrazovanju odraslih;
- razvijanje sistema stimulacije i motivacije poslodavaca da povećaju izdatke za obrazovanje zaposlenih i da ih učine efektivnim, a institucije za obrazovanje odraslih da obogate svoju obrazovnu ponudu.

Ove mere će:

- o doprineti stabilnosti ostvarivanja važnih obrazovnih ciljeva, koji ne smeju da zavise od situacije na tržištu i trenutnih donacija,
- o omogućiće depriviranim kategorijama stanovništva da ostvare svoje pravo na obrazovanje,
- o sprečiće da se razvijaju isključivo obrazovni komercijalni programi.

3. Odsustvo zakonske regulative i standarda

Delatnost obrazovanja odraslih nije regulisana adekvatnim zakonskim propisima. Postojeći zakonski okviri ne obezbeđuju ostvarivanje prava odraslih na obrazovanje i pravo na kvalitetno obrazovanje.

Posledice:

- izostajanje zakonske regulative stvorilo je crno tržište obrazovanja i diploma; prema nekim procenama, preko 2/3 tržišta obrazovnih usluga otpada na tzv. crno tržište, čime se izbegavaju obaveze prema društvu i stvara se nelojalna konkurencija u odnosu na institucije koje rade prema profesionalnim standardima;
- nedefinisani uslovi pod kojima se ostvaruje obrazovanje odraslih i neregularnost u obavljanju delatnosti institucija;
- odsustvo društvene, profesionalne i lične odgovornosti i nadležnosti u obavljanju delatnosti obrazovanja odraslih;
- kolizija zakona koji regulišu problematiku obrazovanja i zapošljavanja.

U svim evropskim zemljama delatnost obrazovanja odraslih je zakonski regulisana, i to najčešće kroz više zakona (posebnim zakonom o obrazovanju odraslih – ponegde zakonom o institucijama za obrazovanje odraslih, zatim zakonom o radu i srodnim aktima, a po pravilu zakoni o osnovnom, srednjem, višem i visokom obrazovanju uključuju i regulisanje prava na obrazovanje odraslih). Potrebno je doneti zakon kojim se reguliše delatnost obrazovanja odraslih, podzakonske akte i formulisati odgovarajuće stavove o obrazovanju odraslih u drugim relevantnim zakonima. Intencija ovog zakona ne treba da bude usmerena na vrstu institucija već na definisanje uslova i standarda za obavljanje ove delatnosti.

Ovi standardi bili bi osnova za proces:

- licenciranja,
- akreditacije i
- finansiranja obrazovanja odraslih.

Mere:

- Projekat zakonskog regulisanja delatnosti obrazovanja odraslih kroz uspostavljanje seta standarda za:
 - rad institucija,
 - nastavnike,
 - programe,
 - evaluaciju.
- Regulisanje mogućnosti obrazovanja odraslih kroz druge zakonske akte – Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju, Zakon o osnovnom, srednjem, višem i visokom obrazovanju, Zakon o finansiranju obrazovanja.

Uređivanjem ove delatnosti zakonskim aktima očekuje se unošenje reda u tržište obrazovanja, profesionalizacija ove oblasti i podizanje kvaliteta obrazovanja odraslih. Sem toga, postigla bi se kompatibilnost sa evropskim standardima u regulisanju obrazovanja uopšte i obrazovanja odraslih posebno.

4. Nezastupljenost obrazovanja odraslih u strukturi državne administracija

U strukturi državne administracije, bez obzira o kom sektoru i nivou je reč, ne postoje segmenti sa nadležnošću u oblasti obrazovanja odraslih.

Posledice:

- U okviru Ministarstva za prosvetu nije uspostavljena jasna institucionalizovana odgovornost i nadležnost za funkcionisanje i razvoj delatnosti obrazovanja odraslih niti postoje mehanizmi za definisanje standarda u ovoj oblasti.
- U okviru Ministarstva za rad i zapošljavanje nema mogućnosti da se na optimalan način koristi obrazovanje kao sredstvo ostvarivanja nacionalne politike zapošljavanja niti da se obrazovanja stavi u funkciju rešavanja neravnoteže između mehanizma ponude i potražnje na tržištu radne snage. Najkrupnija posledica te činjenica jeste da postojeći zakonski propisi ne obebeđuju pravo zaposlenih na odsustvo za obrazovanje.
- U okviru delatnosti Ministarstva kulture zanemarena je obrazovna funkcija kulturnih ustanova i izvršena je veštačka podela na programe i oblike obrazovanja i kulture, tako da dolazi do birokratskog odnosa prema obrazovnim programima u institucijama kulture i kulturnim programima u institucijama obrazovanja.

U većini evropskih zemalja ministarstva za prosvetu i druga relevantna ministarstva, pre svega ministarstvo za rad i zapošljavanje, u svojoj strukturi imaju službe, odeljenja ili sektore za obrazovanje odraslih, što govori u prilog činjenici da je uspostavljanje slične administrativne strukture i u ministarstvima kod nas neophodno.

Mera:

- Sve strateške mere koje ova komisija predlaže nije moguće realizovati bez formiranja relevantne službe u Ministarstvu prosvete, kao i odgovornih za obrazovanje odraslih u drugim ministarstvima, naročito u Ministarstvu za rad i zapošljavanje i Ministarstvu kulture.

5. Razoren sistem institucija za obrazovanje odraslih

Odsustvo društvene brige i interesa za obrazovanje odraslih dovelo je do redukcije, potpune izmene programske delatnosti ili gašenja velikog broja institucija i oblika obrazovanja odraslih.

Posledice:

- S jedne strane postoji porast obrazovnih potreba odraslog stanovništva, a s druge, gase se institucije u kojima one mogu biti zadovoljene. Jedan broj institucija za obrazovanje odraslih počinje da se bavi komercijalnim poslovima izvan obrazovanja i kulture.
- Direktno je ugroženo pravo na obrazovanje i dostupnost obrazovanju tokom celog života što održava nepovoljnu obrazovnu strukturu stanovništva čime se ugrožava ukupan socijalni i ekonomski razvoj Srbije.

- Smanjen je broj institucija i kadrova koji treba da podrže realizaciju strateški važnih ciljeva ekonomskog razvoja kao što je npr. prestukturiranje radne snage.
- Nema institucija kroz koje država može da realizuje svoja strateška opredeljenja u okviru socijalno-političkog razvoja - pripreme ljudi za život u demokratskom društvu.

U poslednjih 10 godina u zemljama u tranziciji značajno je povećan broj javnih institucija za obrazovanje odraslih. Kod nas je neophodno uspostaviti adekvatnu mrežu institucija i organizacija za obrazovanje odraslih (ili makar održati njihov broj na optimalnom nivou) da bi: a) svi građani mogli da realizuju pravo na doživotno/kontinuirano obrazovanje, b) da bi država mogla da realizuje svoja strateška opredeljenja u okviru ekonomskog i socijalno-političkog razvoja.

Mere: Uspostavljanje sistema obrazovanja odraslih, odnosno kreiranje adekvatne mreže institucija i organizacija za obrazovanje odraslih pretpostavlja:

- definisanje uslova, kriterijuma i standarda koje moraju da ispune sve organizacije/institucije koje mogu da se bave obrazovanjem odraslih, čime se uspostavlja društveno i profesionalno verifikovan sistem obrazovanja odraslih,
- neophodnost da se ovim institucijama otvori mogućnost izvođenja javno važećih programa obrazovanja odraslih, kao i onih programa koji se finansiraju iz javnih fondova (programi od nacionalnog, regionalnog ili lokalnog interesa),
- podrška privatnoj inicijativi u oblasti obrazovanja odraslih, u cilju stvaranja kvalitetnog tržišta obrazovanja, bogatije ponude i pluralizma institucija i oblika.

Iskustvo zemalja u tranziciji pokazuje da je adekvatna podrška institucijama za obrazovanje odraslih i očuvanje ove mreže upravo u periodu reformi neophodno da bi se očuvala infrastruktura i potencijal koji se uspešno može koristiti u periodu narastanja društvenih i ličnih potreba za znanjem i obrazovanjem.

6. Problem kadrova u obrazovanju odraslih

Budući da se obrazovnim radom sa odraslima bavi veliki broj ljudi u veoma raznovrsnim organizacijama i institucijama (kako obrazovnim institucijama tako i u kulturnim institucijama, odeljenjima za obrazovanje i kadrove u velikim firmama, nevladinim organizacijama itd.), koji uz svoju osnovnu profesiju nemaju odgovarajuća andragoško-didaktičko–metodička znanja i veštine neophodne za taj rad, nije obezbeđena jedna od osnovnih pretpostavki za kvalitetnu realizaciju obrazovnih programa za odrasle. Često se i ne prepoznaje njihova andragoška uloga. U obrazovnim institucijama ovom delatnošću se najčešće bave profesionalci iz drugih oblasti, koji ne poznaju osobenosti procesa učenja i nastave kod odraslih, kao ni savremene metode rada sa odraslima. Ni za jednu od ovih kategorija ne postoji sistemsko rešenje i institucionalni okvir obuke i usavršavanja, kao ni jasno definisani standardi za rad u ovoj oblasti.

Do potpune deprofesionalizacije ovog područja došlo je i zbog neprepoznavanja osobenosti obrazovnog rada sa odraslima, njegovih principa, sadržaja, organizacije,

oblika i metoda, i pored toga što se već 23 godine na Beogradskom univerzitetu priprema profesija andragog i što je do sada osposobljeno preko hiljadu stručnjaka.

S obzirom na veliki broj ljudi koji se bavi obrazovnim radom sa odraslima u različitim vrstama institucija, a koji nemaju odgovarajuće andragoško obrazovanje, neophodno je obezbediti sistem njihovog andragoško–metodičko-didaktičko osposobljavanja i usavršavanja.

Mere:

* Opšte mere:

- ova komisija smatra da inicijalna priprema nastavnika (pedagoško-psihološko-didaktičko-metodička) treba da se obavlja na matičnim fakultetima,
- potrebno je razviti sistem profesionalnog napredovanje u karijeri nastavnika i definisati kvalifikacione nivoe (vrste nastavničkih zvanja) i razviti sistem standarda i normi za njihovo postizanje.

* Posebne mere za oblast obrazovanja odraslih:

- razvoj Odseka za andragoško, psihološko i didaktičko-metodičko obrazovanje nastavnika u području obrazovanja odraslih i za inovacije u osposobljavanju i usavršavanju nastavnika, pri postojećem Centru za pedagoško-psihološko i didaktičko-metodičko obrazovanje nastavnika na Filozofskom fakultetu u Beogradu,
- izrada programa i modula za osposobljavanje i usavršavanje nastavnika i saradnika koji rade u različitim oblastima obrazovanja odraslih (kao osnova za licenciranje nastavničkog rada u ovom području) i osposobljavanje nastavnika za rad u području obrazovanja odraslih,
- izrada programa i modula osposobljavanja i usavršavanja za menadžment u obrazovanju odraslih.

7. Odsustvo sistematskog praćenja područja obrazovanja odraslih

Ne postoji sistematski uvid u oblast obrazovanja odraslih - ne prate se podaci o institucijama, programima, polaznicima, nastavnicima. Savezni zavod za statistiku je u poslednjih nekoliko godina gotovo prestao da registruje obrazovanje odraslih kao statističku i društvenu pojavu. Srbija je jedna od retkih zemalja u Evropi koja ne poseduje oficijelne podatke o obrazovanju odraslih. Isto tako ne postoje stručne institucije i organizacije koje raspolažu bilo kakvim podacima iz ove oblasti.

Posledice:

- Ne postoje osnove za sistematsko planiranje, istraživanje, komparaciju, evaluaciju, donošenje odluka, informisanje i savetovanje u oblasti obrazovanja odraslih.

Raspolaganje relevantnim informacijama o obrazovanju odraslih je osnovni uslov za ostvarivanje ciljeva obrazovne politike u ovoj oblasti, za analizu i unapređenje rada, planiranje i preduzimanje sistemskih mera i donošenje strateških planova, njihovo praćenje i evaluaciju.

Mere:

- neophodno je da Savezni i Republički zavod za statistiku u kompleks registrowanja i praćenja obrazovanja ponovo uključe delatnost obrazovanja odraslih,
- Ministarstvo prosvete treba da usaglasi indikatore statističkog praćenja obrazovanja sa međunarodnim zahtevima i standardima,
- projekat kreiranja i stvaranja baze podataka o andragoškim institucijama, organizacijama, programima, nastavnicima i polaznicima.

Ovakva baza podataka omogućiće:

- evaluaciju i kontrolu kvaliteta obrazovnog rada,
- uspostavljanje balansa između ponude i potražnje na tržištu rada i obrazovanja,
- osnivanje regionalnih informativnih i savetodavnih centara za obrazovanje odraslih,
- komparabilnost sa sistemima obrazovanja odraslih u Evropi i svetu i praćenje razvoja ove delatnosti u odnosu na savremene trendove.

II POSEBNI PROBLEMI

1. Problemi obrazovanja odraslih u formalnom sistemu obrazovanja

Formalni sistem obrazovanja je *de facto* zatvoren za odrasle. U slučaju kada se bavi obrazovanjem odraslih, to čini bez uzimanja u obzir bilo kakvih andragoških standarda, bez organizacije procesa obrazovanja, vršeći samo završnu verifikaciju znanja.

Formalni sistem obrazovanja pri tom pokazuje izrazitu neefikasnost – podaci o obrazovnoj strukturi stanovništva su nepovoljni: prema popisu iz 1991. godine skoro 33% stanovništva Jugoslavije starijeg od 15 godina ne poseduje potpuno osnovno obrazovanje i kao takvo pripada kategoriji nepismenih ili polupismenih. Četvrtina stanovništva poseduje potpuno osnovno obrazovanje kao svoj najveći obrazovni nivo, što znači da se blizu 60% stanovništva Jugoslavije nalazi na osnovnom obrazovnom minimumu ili znatno ispod njega. Na nivou srednjeg obrazovanja nalazi se 32,2% a na nivou višeg i visokog 9,3% stanovništva starijeg od 15 godina.¹¹ Svet rada donekle reflektuje ovaj opšti trend. Prema podacima iz 1998. četvrtina zaposlenih u Srbiji pripada kategoriji nekvalifikovanih i polukvalifikovanih, dok svega oko 10% pripada kategoriji visokoobrazovanih. Ovi podaci govore da je obrazovanje odraslih za Srbiju od izuzetnog značaja i da njegova reforma i strukturiranje moraju predstavljati jedan od najznačajnijih nacionalnih projekata. Nerealno bi, naime, bilo očekivati da sa ovakvom strukturom stanovništva Srbija poveća nacionalni dohodak, uspešno se uključi u evropske integracije i u međunarodnu podelu rada.

Strateški cilj je stvaranje zakonskih, finansijskih i organizacionih mogućnosti za transfer različitih obrazovnih programa na istom nivou koje pojedinac može da prenese iz jedne institucije u drugu i da ne polazi uvek od početka zbog formalnih razloga.

1.1. Osnovno obrazovanje odraslih

Mreža, status, polaznici: U Srbiji je 70-ih godina delovalo nekoliko desetina škola za osnovno obrazovanje odraslih. Danas ovih škola ima svega 19 i njih ne pohađaju odrasli, već uglavnom prerasli osnovci, odnosno adolescenti sa teškoćama u učenju i ponašanju, marginalne i etničke grupe. Podatak zvuči paradoksalno kada se zna da u Srbiji ima preko 700.000 potpuno nepismenih ili blizu 2,5 miliona ljudi bez potpune osnovne škole.

Škole za osnovno obrazovanje odraslih namenjene su starijim od 15 godina i u njima oni u toku jedne školske godine završavaju dva razreda. Prema važećem Zakonu o osnovnom obrazovanju ove škole ne bi smele da upisuju decu mlađu od 14 godina. Podaci, međutim, pokazuju da se u ovim školama nalazi veliki broj dece ispod ove starosne granice. Sve su češći slučajevi upisa u prvi razred sa 10 ili više godina. Ove škole rade u izuzetno lošim materijalnim uslovima, sa nerešenim imovinsko-pravnim statusom.

Organizacija rada: Škole za osnovno obrazovanje odraslih rade po nastavnim planovima i programima redovne osnovne škole koji su neselektivno redukovani bez

Statistički godišnjak Jugoslavije 1991, SZS, Beograd, 2000, str. 124.

uzimanja u obzir andragoških kriterijuma. Primenjuju se tri oblika organizacije nastave: redovna, instruktivno-konsultativna i patronažna nastava. Oblici nastave potpuno su neprilagođeni strukturi polaznika (npr. primena konsultativno-instruktivne nastave za decu sa problemima u učenju).

Ne postoje adekvatni udžbenici i materijali za učenje, adekvatno osposobljeni nastavnici za rad u ovim školama, niti standardi za njihovu organizaciju i organizaciju stručnih službi u njima.

Jedna od posledica nedefinisane uloge ovih škola je i dvostruka marginalizacija dece koja ih pohađaju: ona po pravilu već pripadaju marginalnim društvenim grupama, a potom dolaze u neadekvatno i deprivirano obrazovno okruženje u kojem stiču njima neprimereno osnovno obrazovanje.

Glavni cilj mera u ovoj oblasti je da se osnovno obrazovanje odraslih tretira ravnopravno sa osnovnim obrazovanjem dece. Pravo odraslih na relevantno, njihovim mogućnostima i potrebama primereno osnovno obrazovanje, predstavlja jedno od osnovnih ljudskih prava, zagarantovano svim značajnim međunarodnim i nacionalnim dokumentima i ono ne zastareva.

Mere:

- razvijanje sistema društvenih mera za podsticanje opismenjavanja i sticanje potpunog osnovnog obrazovanja kod odraslog stanovništva,
- rešavanje imovinsko-pravnog statusa škola za osnovno obrazovanje odraslih i njihovo materijalno-tehničko opremanje,
- razvijanje metodologije i standarda za izradu nastavnih programa, udžbenika i drugih materijala za učenje u osnovnom obrazovanju odraslih,
- projekat razvijanja različitih modela opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih koji bi bili prilagođeni različitim starosnim kategorijama i koje bi mogle da realizuju različite institucije prema definisanim standardima - redovne osnovne škole, škole za osnovno obrazovanje odraslih, radnički, narodni i otvoreni univerziteti (projektno učenje, porodična pismenost, mentorska nastava),
- razvijanje različitih modela nastave osnovnog obrazovanja odraslih, prilagođenih individualnim potrebama, uslovima lokalne zajednice i institucije,
- pilot projekat za razvijanje sistema funkcionalnog osnovnog obrazovanja (istovremeno sticanje osnovnog obrazovanja i osposobljavanje za manje složena zanimanja),
- pilot projekat razvijanja različitih modela postopismenjavanja (programi namenjeni onima koji imaju potpuno osnovno obrazovanje a koji nisu uključeni u oblike daljeg obrazovanja).

1.2. Srednje obrazovanje

Srednje škole su pre svega namenjene populaciji mladih, ali su do 1992. bile delom otvorene za odrasle. Nakon te godine obrazovanje odraslih u ovim školama organizuje se povremeno, na zahtev Zavoda za tržište rada i preduzeća. U većini

slučajeva srednje škole ne organizuju nastavu, već samo polaganje završnih ispita za odrasle (vanredne) učenike. One nisu pripremljene za organizaciju obrazovnog rada sa odraslima, jer nemaju fleksibilne organizacione oblike rada, odgovarajuće programe i osposobljene nastavnike. Ni sadržaji programa tih škola nisu usklađeni sa potrebama životne i radne sredine iz koje dolaze odrasli.

Poseban problem predstavlja činjenica da ne postoji primereno definisan način sticanja srednjeg stručnog obrazovanja i osposobljavanja odraslih.

Mere:

- definisanje uslova i standarda obavljanja delatnosti srednjeg stručnog obrazovanja i osposobljavanja odraslih koji su podjednako važeći za sve obrazovne institucije koje hoće njime da se bave,
- raznovrsna ponuda obrazovnih programa sa fleksibilnom organizacijom i prerastanje škola u centre za obrazovanje u lokalnoj zajednici, otvorene za različite kategorije stanovništva i različite uzraste, sa programima koji se kreiraju i realizuju u saradnji sa drugim institucijama i organizacijama lokalne zajednice.

1.3. Više i visoko obrazovanje

Sistem višeg i visokog obrazovanja je diskriminativan u odnosu na zaposlene. Zbog upisne politike i organizacione i programske rigidnosti, zaposleni nemaju stvaran pristup višem i visokom obrazovanju u smislu studiranja. Više i visoko obrazovanje ima nefleksibilnu programsku i organizacionu strukturu, ne neguje oblike usavršavanja i osvežavanja znanja i ne nudi oblike i programe kontinuiranog profesionalnog obrazovanja.

Mere:

- univerzitet zahteva korenitu reformu, u okviru koje bi organizacija obrazovnog rada bila prilagođena potrebama i mogućnostima odraslih,
- negovanje oblika profesionalnog kontinuiranog usavršavanja i osvežavanja znanja na univerzitetu.

2. Problemi stručnog obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja odraslih

Stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje manjim delom se odvija u formalnom, a nešto većim u neformalnom sistemu obrazovanja.

Profesionalno obrazovanje i usvršavanje je redukovano u pogledu broja institucija, oblika i sadržaja. Ne postoji razvijen, programski i organizaciono otvoren i fleksibilan sistem kontinuiranog profesionalnog obrazovanja, tj. nema institucija koje bi na kvalitetan i brz način odgovorile na promene u svetu rada, profesija i tehnologije, institucija koje bi odgovorile na potrebe za stručnim usavršavanjem posle napuštanja formalnog sistema obrazovanja.

Postojeći formalni sistem je rigidan, sveden na srednje stručne škole, više škole sa prilično nejasno definisanom ulogom i univerzitete. Ovakav sistem je skup, ne odgovara aktuelnim potrebama, kao ni projekciji budućeg ekonomskog razvoja, horizontalno i vertikalno je slabo prohodan i ne omogućuje profesionalnu i geografsku mobilnost radne snage. Sem toga, programi se kreiraju bez učešća relevantnih partnera iz sveta rada i zapošljavanja.

Zavod za tržište rada predstavlja jedinu državnu agenciju koja se na neki način bavi organizacijom i realizacijom programa profesionalnog obrazovanja (prekvalifikacija, dokvalifikacija, usavršavanje, sticanje posebnih znanja i veština, osposobljavanje pripravnika, obuka za poslove u okviru radnog mesta i sl.). Od 1995. godine delatnost Republičkog zavoda za tržište rada je u kontinuiranom opadanju. Tako je u toku 2000. godine za potrebe poznatog poslodavca preko Republičkog zavoda za tržište rada u obrazovanje uključeno svega 73 nezaposlene osobe, dok je za potrebe tržišta rada u obrazovanje uključeno 2509 nezaposlenih od čega 2000 u informatičku obuku.¹² S druge strane, Zavod pre svega finansira neformalne i kratkotrajne oblike obrazovanja. Veoma često Zavod ove oblike izvodi preko institucija za obrazovanje odraslih koje rade po nestandardizovanim i neverifikovanim nastavnim planovima i programima. Reč je uglavnom o programima, odnosno oblicima obrazovanja i osposobljavanja za niže nivoe stručne spreme, odnosno kvalifikacije. Za sve njih, međutim, ne postoji izgrađen sistem standarda, verifikacije, evaluacije – oni nisu definisani i uređeni kao polje posebnog društvenog interesa, iako *de facto* tako funkcionišu – pa se često nalaze na granici legalnog rada i u polju sive ekonomije.

Postojeća nomenklatura zanimanja, zbog svoje zastarelosti i nefunkcionalnosti, ne poznaje neka zanimanja-profesije koje se traže u svetu rada. To je uslovilo pojavu "kvazi" stepena stručne spreme, koji funkcionišu na sivom tržištu (I, II i V stepen) i za koje institucije za obrazovanje odraslih vrše osposobljavanje, ali bez mogućnosti da to rade po javno priznatim programima. Time se ovoj njihovoj aktivnosti daje polulegitimni karakter i pored njihove značajne uloge u zadovoljavanju promenljivih potreba tržišta rada.

Potrebno je razviti otvoren i fleksibilan sistem (kontinuiranog) profesionalnog obrazovanja, u kojem će nosioci biti različiti tipovi institucija i organizacija, koje će ravnopravno realizovati programe i formalnog i neformalnog stručnog obrazovanja i usavršavanja, a u zavisnosti od aktuelnih potreba na tržištu rada. Sistem (kontinuiranog) profesionalnog obrazovanja i usavršavanja ne bi smeo da bude ograničen na srednju stručnu školu, već mora različitim kategorijama radno aktivnog stanovništva da ponudi raznovrsne oblike usavršavanja i specijalizacije koje će im omogućiti vertikalno napredovanje bez obaveznog odlaska na fakultet, ali i horizontalno – u smislu širenja znanja iz određenih oblasti. Samo sistem koji nudi različite kombinacije programa, kurseva, seminara, modula i drugih oblika može da odgovori na nove zahteve u svetu rada i brze promene u tehnologijama i profesiji.

Neophodan korak je kreiranje programa stručnog obrazovanja kroz razvijen sistem socijalnog partnerstva.

Mere:

- razvijanje metodologije za izradu javno priznatih programa stručnog obrazovanja,

¹² Podaci iz nepublikovanog materijala Republičkog zavoda za tržište rada

- uspostavljanje koncepta i mehanizama funkcionisanja socijalnog partnerstva u stručnom obrazovanju odraslih,
- projekat razvoja modela aktivnog zapošljavanja (osposobljavanje za prvi intervju za posao, otkrivanje ličnih i profesionalnih ciljeva, portfolio, basic-skills, projektno učenje).
- izrada modela službi za obrazovanje i usavršavanje u preduzećima
- izrada nove nomenklature zanimanja.

3. Problemi obrazovanja odraslih u neformalnom sistemu obrazovanja

Prema podacima iz 1990. u Jugoslaviji je delovalo 200 institucija tipa radničkih, narodnih i otvorenih univerziteta¹³. Danas je njihov broj smanjen najmanje za polovinu ili čak dve trećine. Ovim institucijama je uskraćeno pravo da se bave formalnim obrazovanjem odraslih, što znači smanjenje, pa i potpuno izostajanje njihovog budžetskog finansiranja. Većina od njih nema regulisan imovinsko-pravni status (ne zna se ko im je osnivač i vlasnik), dok su neke ušle u proces vlasničke transformacije koja ide u pravcu ili podržavljenja ili, što je češće, privatizacije. To u nekim slučajevima dovodi do preregistracije delatnosti i promena u osnovnoj programskoj orijentaciji, okretanja ka komercijalnim programima i tržištu obrazovanja, ali i do bavljenja delatnostima koje nemaju mnogo veze sa obrazovanjem. Ipak, najveći deo ovih institucija je na granici postojanja, dok samo jedan manji broj radi uspešno. Ove institucije danas uglavnom realizuju programe profesionalnog osposobljavanja, građanskog obrazovanja ili opštekulturne programe. Većina radničkih, narodnih i otvorenih univerziteta se specijalizuje za određene programe, (kursevi stranih jezika ili informatičko obrazovanje), mada nisu retki i oni koji "uspešno" svaštare.

U oblasti neformalnog obrazovanja ne prepoznaje se pluralizam nosilaca obrazovne ponude za odrasle, pluralizam programa i oblika. Time se obrazovanje odraslih shvata redukovano na klasične oblike i sadržaje, što je s jedne strane, suprotno svetski prihvaćenoj koncepciji "sveživotnog" obrazovanja, a s druge strane, dovodi do toga da se nedovoljno koristi obrazovni potencijal mogućih aktera u ovoj oblasti, kao što su: NGO, firme i kompanije, stručne asocijacije, kulturne institucije, crkva. U najboljem slučaju, njihove aktivnosti su stihijske, nesinhronizovane, parcijalne i neretko marginalizovane i u velikoj meri van interesovanja države. To se ogleda kako u finansijskom ignorisanju velikog broja ovih institucija, organizacija i asocijacija tako i u nedostatku koordinacije, praćenja i uopšte u slabom korišćenju njihovih potencijala/resursa, koji bi mogli biti iskorišćeni za ostvarivanje nekih važnih društvenih ciljeva.

U cilju proširivanja i obogaćivanja tržišta znanja i stvaranja sistema programski i organizaciono raznovrsne obrazovne ponude, potrebno je stvoriti bolje uslove za razvoj i rad sistema institucija i organizacija neformalnog obrazovanja, ali i mehanizme motivisanja institucija formalnog obrazovanja za realizaciju programa neformalnog obrazovanja.

Neformalno obrazovanje, kao veoma važno za širenje navika i kulture učenja, za ostvarenje ciljeva ličnog rasta i razvoja, ali i za realizaciju društvenih ciljeva kao što su podizanje opšteg kulturnog nivoa, demokratizacija društvenog života, uspostavljanje institucija civilnog društva, zaštita sredine, integracija i zaštita marginalnih i ugroženih

¹³ Statistički bilten, Kultura umetnost 1990/91, br. 1980, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1993, str. 20.

grupa - ne može se prepustiti ćudima tržišta. Zato je neophodno i finansijsko stimulisanje programa neformalnog obrazovanja i odgovarajuće regulisanje statusa institucija i organizacija neformalnog obrazovanja (tretiranje ove delatnosti kao važnog dela obrazovnog sistema, sistematsko praćenje i unapređenje rada, korišćenje i diseminacija rezultata...)

Mere koje su predložene za očuvanje i revitalizaciju sistema obrazovanja odraslih u celini se odnose i na podsistem neformalnog obrazovanja. Od posebnih mera ovde predlažemo sledeće:

Mere:

- Regulisanje statusa institucija za neformalno obrazovanje je u uslovima ubrzane privatizacije urgentno. Postoji tendencija ka tenderskoj prodaji ovih institucija koja isključuje svaku vrstu akcionarstva zaposlenih, otuđuje njihov minuli rad i ne daje nikakve garancije da će one i dalje po svom osnovnom profilu ostati institucije za obrazovanje odraslih. Iskustva zemalja u tranziciji pokazuju da primena modela vlasničke transformacije, po kome i zaposleni figuriraju i kao vlasnici i kao preduzetnici, ima pozitivnih rezultata. Međutim, najoptimalnija zaštita interesa države da kroz obrazovanje odraslih može da ostvari svoje strateške ciljeve, ostvarila bi se zadržavanjem ovih institucija u statusu javnih ustanova;
- Regulisanje finansiranja i poreske politike prema institucijama neformalnog obrazovanja i nevladinim organizacijama koje se bave obrazovanjem odraslih;
- Korišćenje i afirmacija multimedijskog obrazovanja u pojedinim područjima obrazovanja odraslih;
- Podrška formalnom, neformalnom i nevladinom sektoru za izradu programa i projekata obrazovanja za socijalnu participaciju;
- Razvoj novih oblika neformalnog obrazovanja (Centri za samostalno učenje).

TABELARNI PREGLED KONKRETNIH AKTIVNOSTI

Aktivnosti	2002	2003	2004	2005
Osnivanje Nacionalnog saveta ili Komisije za obrazovanje odraslih	x			
Osnivanje Andragoškog centra		x		
Izrada projekta kratkoročne i dugoročne strategije poboljšanja obrazovne strukture stanovništva		x	x	
Uspostavljanje javnih fondova za finansiranje obrazovanja odraslih		x	x	
Projekat zakonskog regulisanja delatnosti obrazovanja odraslih	x	x		
Formiranje službe za obrazovanje odraslih u Ministarstvu prosvete	x			
Projekat definisanja uslova, kriterijuma i standarda za delatnost organizacije/institucije obrazovanja odraslih	x			
Projekat razvoja Odseka za andragoško obrazovanje nastavnika		x		
Izrada programa i modula andragoškog osposobljavanja i usavršavanje nastavnika	x	x		
Projekat kreiranja i stvaranja baze podataka o andragoškim institucijama, organizacijama, programima, nastavnicima i polaznicima	x	x		
Projekat osnivanje regionalnih informativnih i savetodavnih centara za obrazovanje odraslih		x	x	x
Materijalno-tehničko opremanje institucija za obrazovanje odraslih	x	x	x	x
Projekat razvijanja različitih organizacionih i nastavnih modela opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih (projektno učenje, porodična pismenost, mentorska nastava)	x	x	x	x
Projekat funkcionalnog osnovnog obrazovanja		x	x	
Projekat razvijanja metodologije za izradu javno priznatih programa stručnog obrazovanja		x	x	
Izrada modela kontinuiranog profesionalnog obrazovanja		x	x	
Uspostavljanje koncepta i mehanizama funkcionisanja socijalnog partnerstva u stručnom obrazovanju odraslih		x	x	
Izrada sistema sertifikativnog obrazovanja			x	x
Projekat razvoja modela aktivnog zapošljavanja (osposobljavanje za prvi intervju za posao, otkrivanje ličnih i profesionalnih ciljeva, portfolio, basic-skills, projektno učenje).	x	x	x	x
Izrada modela službi za obrazovanje i usavršavanje u preduzećima			x	x
Projekat multimedijskog obrazovanja odraslih		x	x	x
Projekat obrazovanja za socijalnu participaciju ("Jedan grad jedna akcija")		x	x	
Centri za samostalno učenje		x	x	x

